

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Om de kwaliteit van het geld'. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw

Scheffers, A.A.J.

Citation

Scheffers, A. A. J. (2013, April 18). *'Om de kwaliteit van het geld'. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20829>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20829>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20829> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Scheffers, Albert Antoine Jacques

Title: Om de kwaliteit van het geld. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw

Issue Date: 2013-04-18

18

Nieuwe enkele stuivers

Na de uiteenzetting over de productie en distributie van het koperen kleingeld past in deze studie over de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw nu aandacht voor die andere denominatie die tot het kleingeld kan worden gerekend: de zilveren enkele stuiver. In 1738 en 1764 zijn, met toestemming van de Staten-Generaal maar in opdracht en voor rekening van de Staten van Holland, in de twee Munthuizen binnen het gewest partijen enkele stuivers geproduceerd en gedistribueerd. Dit speciaal om de kwaliteit van de kleingeldcirculatie te verbeteren. Voor een juist begrip van de betekenis van de enkele stuiver in de Nederlandse monetaire geschiedenis volgt hieronder eerst een schets van de ontwikkeling van deze denominatie in de Nederlandse muntgeschiedenis. De hier gepresenteerde schets over de enkele stuiver is hoofdzakelijk gebaseerd op gepubliceerde gegevens. Net als bij het verhaal over de koperen duiten in de zestiende en zeventiende eeuw (hoofdstuk 8) is het reeds beschikbare materiaal ook hier op enkele plaatsen aangevuld met nieuwe, nog niet eerder gepubliceerde feiten.

18.1 Voorgeschiedenis

De stuiver ontwikkelt zich in de loop van de dertiende eeuw. Enerzijds als gevolg van een voortgaande gewichtsafname van de penning, de denominatie uit het Karolingische muntstelsel die de West-Europese geldcirculatie eeuwenlang heeft gedomineerd. Anderzijds omdat de toenmalige economische ontwikkeling steeds hogere eisen stelt aan de beschikbare geldvoorraad, waaraan met de wel heel klein en licht geworden penning alleen niet meer kan worden volstaan. Naar voorbeeld van Italië gaat men ook elders in West-Europa veelvouden van de penning produceren. Voor de Nederlanden is de invoering van de Tourse groot in 1266 door de Franse koning Lodewijk IX van groot belang. Zoals de naam aangeeft betreft het hier een relatief grote, zware munt van hoog gehalte zilver (4,22 g en 0,958 fijn zilver) met een waarde van 12 penningen. Deze groot vindt al snel ook buiten Frankrijk aanzienlijke aftrek, vooral in de Nederlanden.¹¹⁰² Nog voor het einde van de dertiende eeuw worden in de Nederlanden nauwkeurige nabootsingen van de Tourse groot vervaardigd. Een van de bekendste voorbeelden is de groot van Floris V van Holland (1266-1296) die rond 1290, mogelijk zelfs al vanaf september of oktober 1286, voor het eerst op de markt verschijnt.¹¹⁰³

¹¹⁰² De informatie in deze en volgende alinea's is, tenzij anders is aangegeven, ontleend aan Van Gelder, *De geschiedenis van de stuiver* en aan Van Beek e.a. (red.), *Encyclopedie van munten en bankbiljetten*.

¹¹⁰³ Grolle, *De muntslag van de graven van Holland tot 1434*, 75 nr. 11.7.3 en noot 2.

Afb. 42 Hollandse penning, Dirk IV 1039-1049. Rijnlands type naar voorbeeld van Dortmund, Keulen en Andernach, emissie tot 1047. Grolle 1.1.

Afb. 43 Hollandse penning, emissie 1293-1296, Floris V 1256-1296. Grolle 11.9.1b.

Afb. 44 Hollandse groot, Floris V 1256-1296. Mogelijk ingevoerd september/oktober 1286. Grolle 11.7.3c.

In Vlaanderen, dat zich in de loop van de veertiende eeuw economisch sterk ontwikkelt, wordt vanaf 1337 de Vlaamse of leeuwengroot geproduceerd. Binnen enkele jaren is deze de heersende munt in de Nederlandse gewesten. De leeuwengroot wordt de algemene rekeneenheid. Zoals het een succesvolle munt doorgaans vergaat, wordt deze leeuwengroot op vele plaatsen nagebootst. De Vlaamse of leeuwengroot (4,05 g en 0,750 fijn), die 20 procent minder zilver bevat dan het Franse voorbeeld, wordt onderverdeeld in 24 mijten of halve penningen. De Hollandse navolger wordt onderverdeeld in 8 Hollandse penningen. Deze verhoudingsgetallen blijven de volgende eeuwen ongewijzigd.

De verschillende landsheren in de Nederlanden streven er in de veertiende en vijftiende eeuw naar de directe opbrengst van hun recht van munt – de sleischat – te verhogen. Zij bieden hun Muntmeesters de mogelijkheid elkaar bij de inkoop van het muntmateriaal te beconcurreren door de hoeveelheid puur zilver te verlagen. De zogenaamde muntvoet daalt hierdoor relatief snel. De daling van de muntvoet wordt nog eens versterkt door het ontbreken van mogelijkheden om gesnoeide, vervalste of minderwaardige nabootsingen buiten de eigen muntcirculatie te houden. Exemplaren van goed gewicht en gehalte worden opgepot, gaan tegen een hogere koers circuleren,

of worden omgesmolten en hermint tot minderwaardiger stukken.

Die daling van de muntvoet belooft in Vlaanderen tussen 1337 en 1365 bijna 50 procent. De productie van munten met een hogere nominale waarde wordt daardoor noodzakelijk. Lodewijk van Male (1330-1384), graaf van Vlaanderen, Nevers en Rethel 1346-1384, geeft vanaf 1365 het voorbeeld met de uitgifte van zijn dubbele groten, plakken of botdragers (4,32 g en 0,750 fijn zilver). Hoewel nog niet in naam, zijn deze munten en hun navolgers de eerste stuivers, met een koers van 48 mijten Vlaams of 16 penningen Hollands.

Afb. 45 Vlaamse dubbele groot, plak of botdrager, Lodewijk van Male 1346-1384. Muntvondst Zutphen 1958.

Na een periode van verschillende waardeverminderingen en zelfs ook waardevermeerderingen voert de Bourgondische hertog Philips de Goede in 1433 in zijn vier landen Brabant (met Limburg), Vlaanderen, Henegouwen en Holland (met Zeeland) een uniform muntstelsel in. De basis van dit stelsel wordt gevormd door de dubbele groot (3,40 g en 0,500 fijn zilver), die in waarde min of meer overeenkomt met de Vlaamse plak. Deze plak verdringt de plakken van de andere gewesten in de circulatie in de Bourgondische Nederlanden. Deze nieuwe dubbele groot krijgt weldra de nog niet verklaarde naam 'stuiver' en is nu zowel rekenmunt als reële standaardmunt.¹¹⁰⁴

Afb. 46 Hollandse dubbele groot of stuiver, Philips de Goede (1396-1467).

¹¹⁰⁴ Met rekenmunt wordt een niet of niet meer bestaande muntsoort bedoeld waarin geldbedragen worden uitgedrukt. Reële standaardmunt betekent dat het een muntstuk betreft waarvan de metaalinhoud voldoet aan de muntstandaard. In tegenstelling tot pasmunt bezit de standaardmunt betaalkracht tot elk bedrag. Pasmunt is de term voor muntstukken die slechts voor beperkte bedragen als betaalmiddel zijn toegestaan.

In 1466 gaat Philips de Goede in zijn Nederlandse bezittingen over tot invoering van de gulden als basis van het muntwezen. Deze Bourgondische gulden, die vanwege zijn beeldenaar ook wel Andriësgulden wordt genoemd, komt in waarde overeen met de op dat moment circulerende gulden van de Duitse Keurvorsten: 21 stuiver. Achteruitgang in kwaliteit van de kleine zilveren munten maakt dat de waarde van de gouden gulden uitgedrukt in stuivers snel stijgt. In 1496 bijvoorbeeld komt deze op 28 stuivers en wordt de uitgifte gestaakt. In plaats daarvan voert Philips de Schone (1482-1506) de lichtere Philippusgulden (3,30 g en 0,667 fijn) in met een waarde van 24 stuivers. Deze gouden munt ontleent zijn naam aan de afbeelding van de gelijknamige apostel op de voorzijde.

Op zijn beurt wordt deze Philipusgulden in 1521 vervangen door de nog lichtere Karolusgulden (2,91 g en 0,583 fijn), die een waarde heeft van 20 stuivers.

De Karolusgulden, die zijn naam ontleent aan het portret en de naam van zijn initiator Karel V op de voorzijde, past uitstekend in de op dat moment in gebruik zijnde rekenstelsels, met het pond Hollands van 40 groten of 20 stuivers in een spilpositie. Vanaf dat moment geldt 1 gulden = 20 stuiver; 1 stuiver = 16 penning Hollands of 48 milt Vlaams.¹¹⁰⁵

In de periode onder Karel V en Philips II, waarin de politieke unificatie tot stand is gebracht, staan de onafhankelijke gewesten en steden die het recht van munt bezitten, de productie toe van eigen stuivers. Deze nieuwe stuivers, waarvan de waarde minder is dan de Bourgondische stuiver, vinden ook in de Bourgondische gewesten veel aftrek.

Dankzij de vanaf circa 1500 aanzienlijk stijgende productie van de Duitse en Amerikaanse zilvermijnen, worden grote zilveren munten als daalders en daarvan afgeleide typen vervaardigd. Zoals Van Gelder opmerkt worden deze muntstukken de ‘dragere van het muntstelsel’ en krijgt de stuiver steeds meer het karakter van pasmunt. Dit laatste houdt in dat de enkele stuiver niet meer tot onbeperkte hoeveelheid gebruikt kan worden bij betalingen.

Gedurende de regering van Philips II in de Noordelijke Nederlanden worden er maar weinig enkele stuivers geslagen. Voor een deel valt dit te verklaren doordat grote zilveren munten goedkoper zijn te produceren dan kleine zilveren muntjes met een lage waarde.

18.2 De stuiver in de Republiek

In de tijd van de Republiek der Verenigde Nederlanden wordt de stuiver in Holland en West-Friesland de eerste jaren alleen in de Westfriese Munt geproduceerd. Bekend zijn de exemplaren die tussen 1591 en 1599 tijdens het Muntmeesterschap van Caspar Wijntgens zijn geslagen in de Munt te Hoorn.

Uit de verantwoording die Wijntgens op 8 januari 1599 over zijn productie in de periode 15 juni 1596 tot en met eind december 1598 aflegt ten overstaan van zijn superieuren de burgemeesters van

Hoorn, Enkhuizen en Medemblik, blijkt dat er tussen 1 december 1597 en 17 december 1598 789 mark aan enkele stuivers is geproduceerd, hetgeen staat voor bijna honderdduizend stuks.¹¹⁰⁶ Hier dient wel genoemd dat Wijntgens in diezelfde periode ook halve en mogelijk zelfs kwart stuivers heeft gemaakt. De verschuldigde sleischat over de geproduceerde stuivers bedraagt 1 1/2 stuiver per mark. Over de genoemde 789 mark is dat dus f 59: 3: 8 (zie kadertekst 59).

Kadertekst 59

‘Hier naer volghen die stuijvers die gemunt sijn beginnende den eerste december anno 1597’¹¹⁰⁷

[datum van aflevering]	[aantal marken]
1 december	40
14 december	76
Totaal december 1597	116
24 januari 1598	70
6 oktober 1598	172
20 oktober 1598	180
15 december 1598	160
17 december 1598	91
Totaal 1598	673
Comt tsamen marcken	789
Elcke marck gerekent tot anderhalve stuijver	
Belo[o]pt	59 gulden 3 1/2 stuiver’

Afb. 47 Westfriese stuiver zonder jaartal, geslagen tussen 1591 en 1599. P&VdW Wf 58.

¹¹⁰⁵ Van Gelder, *De geschiedenis van de gulden*, 1-3.

¹¹⁰⁶ De instructie voor de productie van deze stuiver is (nog) niet gevonden. Bij de berekening van de oplage wordt uitgegaan van 125 stuks in de snede, hetgeen min of meer overeenkomt met een gewicht van 2 gram per stuk, dat ook wordt genoemd in Purmer & Van der Wiel, *Handboek*, deel I nr. Wf 58-60.

¹¹⁰⁷ NHAH 10-10. ‘Reckeninghe’ opgenomen d.d. 8 januari 1599 over de periode 15 juni 1596 t/m eind december 1598. In de verantwoording over de periode 7 november 1589 t/m 15 november 1593 wordt de stuiver niet vermeld. Die over de jaren 1593-1596 is (nog) niet teruggevonden. Beide wel gevonden verantwoordingen komen niet voor in Besier, *Muntmeesters en hun muntslag* (1890).

18.3 De stuiver van 1614

De productie van enkele stuivers in de Hollandse Munt te Dordrecht gaat pas in 1614 van start, nadat op het niveau van de Staten-Generaal overeenstemming is bereikt over een nieuwe stuiver. Bij de resolutie van 20 januari van dat jaar wordt besloten 29.000 mark aan nieuw zilver kleingeld te slaan. Het betreft hier een productie, die evenals de voorziening van het kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw, buiten schade van de gewestelijke kas moet worden uitgevoerd. Het is daarom verantwoord juist hier dieper in te gaan op deze enkele stuivers van 1614. De Staten-Generaal stelt uiteindelijk de verdeling van de afgesproken f 29.000: - over de verschillende gewesten vast (zie kadertekst 6o).

Kadertekst 6o

Verdeling van de enkele stuiver 1614 ¹¹⁰⁸	
Gewest	mark
Gelderland	2.500
Holland	14.500
Zeeland	4.000
Utrecht	2.500
Friesland	4.000
Overijssel	1.500
Totaal	29.000

Stad en Lande komt in deze lijst niet voor. Misschien heeft meegespeeld dat het gewest Groningen al vanaf 1591 geen actief Munthuis meer heeft en dat de vertegenwoordigers ook niet geopteerd hebben voor een deel van het totaal. De resolutie zelf geeft er geen duidelijkheid over. De nieuwe stuiver heeft een gewicht van 0,865 gram en een gehalte van 0,566 fijn, zodat er 0,490 gram fijn zilver in verwerkt dient te zijn. Iemand die een mark zilver levert aan de Munt krijgt daarvoor in 1614 f 23:11: -. De Muntmeester moet per verwerkte mark fijn zilver 2 stuivers aan heerlijk recht of sleischat afdragen aan de provinciale schatkist. Zijn gezellen moet hij 14 stuivers 44 mijten aan muntloon betalen. In totaal is de Muntmeester voor 1 mark fijn zilver f 24: 7:44 kwijt, terwijl hij van die hoeveelheid fijn zilver bijna f 24:19:36 in enkele en dubbele stuivers kan produceren. Zijn eigen verdiensten op de stuivers zijn dus 11 stuivers 40 mijten. De generaalmeeesters Van Nispen en Van Beveren krijgen van de Staten-Generaal de opdracht om de Muntmeesters hun instructies persoonlijk te overhandigen en op deze de eed af te nemen, zodat zij

geen kleingeld meer produceren anders dan op de voet die door de Generaliteit is vastgelegd. Met deze opdracht op zak melden de generaalmeeesters aan de Staten-Generaal dat de stempelsnijders van de verschillende Munthuizen minstens een maand nodig hebben om de stempels voor het nieuwe kleingeld te vervaardigen. Zij stellen de Staten-Generaal voor daarom nog even te wachten met hun reis langs de diverse Munten, maar wel alvast de voorgeschreven tekeningen van de beeldenaar te versturen. De stempelsnijders kunnen dan alvast starten met de productie van de benodigde stempels.¹¹⁰⁹ Uit de ordonnantie van 1614 (zie kadertekst 6r) blijkt tevens dat de provinciale Muntmeesters niet verplicht gesteld kunnen worden meer dan 1 mark aan enkele stuivers te produceren per 3 mark dubbele stuivers.

Kadertekst 6r

‘Memorie dat in den jare 1614 in februarij ende bij nader ordonnantie de Muntmeesters geconsenteert te maken de dubbelen ende de enkelen stuijver mette leeuwe met de pijlen, houdende beijde in alloije 7 penningen ter remedie van 3 greinen.¹¹¹⁰

In den jaere 1614, den ... februarij ende bij naderer ordonnantie is de Muntmeesters geconsenteert te maken de dubbelen ende de enkelen stuijver met een leeuw medt de pijlen, houdende beijde in alloije seven penninghen, ter remedie van drie greijnen, waarvan de twee greijnen voor den meester, het derde greijn als het bevonden eerste genoten te zijn, soude aen het lant betaelt moeten werden. Den dobbelen stuijver van honderttweeendevetich ende twee negenste paert stucken in ’t marck, ende de enkelen van tweehondertvierendetachtich ende viernegeenste paert stucken in ’t marck, ter remedie van vier engels waer van mede de vier engelsen quamen ten proufijte van de meester ende de 4 noch resterende engelsen genoten zijnde werde betaelt aen het lant. Doch was een meester niet meer enckelen gehouden te maecken als een marck tegens drie marcken dubbelen. Volgende den voorschreven voet ende het genot van remedie, die ten profijte van den Meester quamen, te weten twee penningen ende twee engels op ’t marc wercx, werd uijt het marck fijn getogen

	24 gulden 19 stuivers 36 mijten schaars
Werd betaelt den leveraer	23 gulden 11 stuivers
Voor sleischat voor ’t marck fjns	2 stuivers

1109 Van Deursen, *Resolutiën der Staten-Generaal*, deel II 1613-1616 ,185. Resolutie d.d. 23 januari 1614. De bewuste tekening is tot op heden niet teruggevonden.
1110 NA 1.01.44-5 fol. 211. ‘Memorie van de dubbele en enkele stuijvers met de pijlen’ d.d. ... februari 1614 [dag is niet ingevuld].

De gesellen voor 't marck wercx 8 ½ stuivers	
Compt voor marck fijns	<u>14 stuivers 44 mijten</u>
	24 gulden 7 stuivers 44 mijten
Resteert voor brassagie	11 stuivers 40 mijten'

De ‘uytheemsche’ stuivers zijn al eerder officieel in waarde gehalveerd. Dit om de nieuw te munten exemplaren meer kans te geven in de circulatie te worden opgenomen.¹¹¹¹ In 1614 wordt door de Generaliteit gekozen voor de leeuw met een zwaard in zijn rechter voorpoot en een pijlenbundel in zijn linker als de centrale figuur van de beeldenaar op de voorzijde van de enkele stuiver. Besier meldt in zijn *Muntmeesters en hun muntslag* dat de Dordtse Muntmeester Johan van Sloten tussen 1614 en 1618 1.839.785 enkele stuivers en in 1619 nog 2.339.790 pijlstuivers heeft geslagen.¹¹¹² Polak vult dit op basis van hetzelfde archief aan met nauwkeuriger gegevens, namelijk dat Van Sloten tussen 1 maart 1614 en 1 juni 1618 ruim 6.470 mark (ruim 3.773 mark fijn zilver) vermnt tot de zilveren enkele stuiver met de leeuw.¹¹¹³ Bekend zijn exemplaren met de jaartallen 1614 en 1618.¹¹¹⁴ Van Sloten moet over de productie 2 stuivers per mark fijn, £ 377: 6:18, aan sleischat afdragen.¹¹¹⁵ Op de Westfriese Munt is het in deze periode anders gesteld met de productie van enkele stuivers. Uit de akte van opening van de vijfde muntbus van Caspar Wijntgens blijkt dat de gezellen op de Westfriese Munt te Hoorn tussen 3 maart 1614 en 11 maart 1616 ruim 7.833 mark dubbele en enkele stuivers verwerken.¹¹¹⁶ Bij de opening van zijn muntbus op 7 november 1616 wordt vastgesteld dat in de bus van Wijntgens 701 dubbele en 916 enkele stuivers apart is gehouden als voorbeeld van de partijen die hij heeft geproduceerd en afgeleverd. Uit de aantallen munten in de muntbus valt op te maken dat de bovenvermelde toegestane verhouding van 1 mark enkele stuivers op elke 3 mark dubbele stuivers niet is gevolgd. Uit het aantal buspenningen zou zelfs kunnen worden geconcludeerd dat er in deze periode ruim 30 procent meer enkele dan dubbele stuivers zijn gemaakt.¹¹¹⁷ Wat hiervan de reden is wordt niet duidelijk. Omdat de enkele stuivers lichter van gewicht zijn dan de dubbele stuivers, hebben de gezellen meer werk aan de productie van 1 mark

¹¹¹¹ Cau, *Groot Plakkaatboek I-2934*. Plakkaat Staten-Generaal d.d. 15 maart 1613.

¹¹¹² Besier, *Muntmeesters en hun muntslag*, 25. De genoemde oplage voor de stuiver 1619 is onjuist. Zie onder.

¹¹¹³ Polak, *Historiografie deel II* bron nr. 102.

¹¹¹⁴ Purmer & Van der Wiel, *Handboek*, deel I, nr. Ho76.

¹¹¹⁵ NA 1.01.44-4 fol. 18v. Deze rekening van de eerste muntbus van mr. Johan van Sloten vermeld opgemaakt te zijn in guldens van twintig stuiver, de stuiver wordt hier gerekend tot 48 mijten Vlaams. Het £-teken, dat standaard in de administratie van raden en generaalmeesters en essayeur-generaal wordt gehanteerd, slaat op het pond Hollands van 40 groten = 20 stuivers = 1 gulden.

¹¹¹⁶ Besier, *Muntmeesters en hun muntslag* 42, noemt hier abusievelijk het aantal van 7.833 mark. Polak, *Historiografie deel II* bron nr. 201, decimaliseert het correcte aantal marken – 7.839 mark 3 once 10 engels – tot 7.839,375 marken. Bij een sleischat van 2 stuivers per mark fijn moet Wijntgens rekening houden met een afdracht van fol. 456:1: - . Het valt buiten het kader van deze studie of Wijntgens deze afdracht ook werkelijk gedaan heeft. Exerpt van de akte van opening van de vijfde muntbus van Caspar Wijntgens over de periode 26 april 1606 tot en met 5 november 1616. NA 1.01.44-3 fol. 63-66v en NHAH 10-52.

¹¹¹⁷ Exerpt van de akte van opening van de vijfde muntbus van Caspar Wijntgens over de periode 26 april 1606 tot en met 5 november 1616. NA 1.01.44-3 fol. 63-66v en NHAH 10-52.

aan enkele stuivers dan aan het vervaardigen van hetzelfde gewicht aan dubbele stuivers. Er zal dus een specifieke reden zijn geweest, waarom van de voorgeschreven verhouding is afgeweken.¹¹¹⁸ Een nog gedetailleerder kijk op de productie van de enkele stuivers in deze periode wordt verkregen uit een overzicht in het derde ‘generael register’ van raden en generaalmeesters van de Munten. Deze geven aldaar een opsomming van de dubbele en enkele stuivers die in de diverse Munthuizen van de Republiek zijn vervaardigd (zie kadertekst 62).¹¹¹⁹ De Staten-Generaal besluiten op 29 oktober 1615 dat de enkele en dubbele stuivers van vóór 1613 geldig blijven tot eind 1615. Dit besluit wordt puur en alleen genomen omdat er op dat moment een groot te kort is aan deze soort kleingeld. Na eind 1615 moeten de oude, slechte en afgesleten enkele stuivers van vóór 1613 zonder kosten ingewisseld kunnen worden tegen nieuwe stuivers of andere getolereerde muntstukken. De provinciale Munthuizen zullen vervolgens nieuwe stuivers moeten produceren en wel in dezelfde hoeveelheden als in januari 1614. Raden en generaalmeesters krijgen opgedragen uit te zoeken hoeveel kleingeld er inmiddels is geslagen. Zij moeten daarover rapport uitbrengen aan de Staten-Generaal. De Staten-Generaal zijn namelijk bang dat er teveel kleingeld in circulatie komt en willen dat op deze manier controleren.¹¹²⁰ Op 16 maart 1616 wordt de generaals nogmaals gevraagd op te geven hoeveel enkele en dubbele stuivers inmiddels zijn vervaardigd conform de toestemming uit januari 1614.¹¹²¹ Kennelijk heeft de eerste opdracht aan de generaalmeesters weinig resultaat opgeleverd en wordt deze nog eens herhaald.

Kadertekst 62			
Opgave productie enkele stuivers op basis van de resolutie van de Staten-Generaal d.d. 29 oktober 1615 en 16 maart 1616 ¹¹²²			
	periode		mark: ons: engels
Gelderland	februari 1614-april 1616	enkele stuiver	880: 6: 0
Holland	1 maart-17 november 1614	enkele stuiver	4.979: 7: 3
	1615- (t/m 25 mei) 1616	enkele stuiver	791: 1: 0
West-Friesland	1 mei 1614-7 juni 1616	enkele en dubbele stuiver	7.839: 0: 0
Zeeland	11 maart 1614 t/m 20 mei 1616	enkele en dubbele stuiver	15.148: 0: 0
Utrecht	4 mei t/m 22 augustus 1615	enkele en dubbele stuiver	1.527: 0: 0
		enkele en dubbele stuiver	1.722: 0: 0
Friesland			0: 0: 0

¹¹¹⁸ De geraadpleegde archivalia vermelden niets van een reden.

¹¹¹⁹ NA 1.01.44-03 fol. 67-68. Opgave productie enkele stuivers op basis van de resolutie van de Staten-Generaal d.d. 29 oktober 1615.

¹¹²⁰ Van Deursen, *Resolutiën Staten-Generaal 1613-1616*, 531 nr. 844, d.d. 29 oktober 1615.

¹¹²¹ Van Deursen, *Resolutiën der Staten-Generaal 1613-1616*, 593 nr. 200, d.d. 16 maart 1616.

¹¹²² NA 1.01.44-03 fol. 67-68.

18.4 De stuiver van 1619

In juli 1619 speelt de kwestie van het zilveren kleingeld opnieuw. De vertegenwoordigers van de Staten van Holland en West-Friesland dringen er in de vergadering van de Staten-Generaal op aan dat verschillende lopende zaken rond het herstel van het muntwezen goed worden geregeld. Na overleg met de generaalmeeesters wordt eind augustus besloten om de productie van enkele stuivers voorlopig toe te staan volgens een nieuwe instructie. De generaalmeeesters wordt opgedragen zich met deze nieuwe instructie naar de verschillende provinciale Munten te begeven, de Muntmeesters te instrueren en hen de eed op de juiste naleving van de instructie af te nemen.¹¹²³

Nog geen maand later, op 27 september 1619, stellen de Staten-Generaal voor de productie van de enkele stuiver al weer te verbieden en de stempels in te trekken. Als reden wordt aangevoerd dat de nieuwe enkele stuiver qua afbeelding te weinig verschilt van de circulerende dubbele stuiver.

Er zullen nieuwe stempels moeten worden gemaakt voor de enkele stuiver, die op de voorzijde geen leeuw meer tonen maar het heraldisch symbool van de Staten-Generaal: de bundel van zeven pijlen.

De nieuwe stempels moeten qua diameter ook iets kleiner zijn dan die van de oude stuivers.¹¹²⁴

Hier rijst de vraag of niet voorzien had kunnen worden dat de stuiver van 1614 te veel lijkt op de dubbele stuiver die op dat moment wordt geproduceerd. Kennelijk zijn de leden van de verschillende Statenvergaderingen, maar ook hun vertegenwoordigers in de Staten-Generaal onvoldoende gespitst op dit soort zaken. Meer verbazingwekkend is het feit dat de generaalmeeesters van de Munten er, naar eigen zeggen de experts over dit onderwerp en de adviseurs van de Staten-Generaal, voor zover bekend, niets over hebben opgemerkt.¹¹²⁵

Vanwege de gestegen prijs van het zilver wordt het gewicht van de nieuwe enkele stuiver verhoogd tot 1,31 g. Het gehalte wordt verlaagd tot 333/1000. De hoeveelheid fijn zilver die elke enkele stuiver hoort te bevatten komt daarmee op 0,436 g. Voor een mark fijn zilver aangeleverd voor de enkele stuiver krijgt de leverancier nu *f* 24: 5, terwijl hij voor die van de rijksdaalder 1 stuiver 20 mijten en voor die van de leeuwendaalder 3 stuivers 5 mijten minder ontvangt. Deze maatregel lijkt bedoeld om de particuliere bezitters hun zilver beschikbaar te laten stellen voor de productie van kleingeld.¹¹²⁶

De leden van de Staten-Generaal blijken niet gelukkig te zijn met de adviezen van de raden en generaalmeeesters van de Munten. Generaalmeester Pieter van Beveren wordt op 4 oktober 1619 ontboden in de vergadering en met hem wordt lang gediscussieerd over de instructie van de Muntmeesters, op grond waarvan de nieuwe enkele stuiver is geproduceerd. De leden van de Staten-Generaal vinden dat de generaalmeeesters grote fouten hebben gemaakt bij het opstellen van genoemde instructie en hun verkeerd hebben voorgelicht.¹¹²⁷ Vier dagen later besluiten de Staten-

Generaal de stempels voor de enkele stuiver in te trekken en beslag te leggen op de al gemunte exemplaren.¹¹²⁸ Uiteindelijk worden in december, na een separaat overleg met de generaalmeeesters en ondanks een bericht van de Dordtse Muntmeester dat hij klanten heeft voor de nieuwe stuivers, de provinciale bestuurders toch aangeschreven om de stempels van de dubbele en enkele stuivers in te trekken. Als reden wordt voorkoming van schade voor de gewestelijke schatkisten genoemd.¹¹²⁹

Te Dordrecht wordt tussen 10 en 28 september 1619 1.258 mark 4 ons 15 engels zilver (ruim 419 mark fijn) verwerkt tot pijlstuivers, met het jaargetal van dat jaar, zoals voorgeschreven.¹¹³⁰ Van deze partij zijn door de waardijn 209 exemplaren in de muntbus gestoken. Deze bus wordt in juni 1620 geopend en gecontroleerd door essayeur-generaal Pieter Gerritsz. Dou en raden en generaalmeeesters Simon van der Meijden en Jacob van Nispen ten overstaan van Arent Meijnerstsz, burgemeester van Haarlem, Gerard van Santen, schepen van Delft – beiden als vertegenwoordigers van de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland – Joris de Bijle, thesaurier-generaal van de Staten-Generaal en eerste raad en rekenmeester van Holland en Fento Fredericsz. Riccen, raad en rekenmeester van Holland.

De akte die de generaalmeeesters naar aanleiding van hun controle opstellen laat zien dat Muntmeester Van Sloten voor de door zijn gezellen geproduceerde enkele stuivers 1619 6 stuivers per mark aan sleischat moet betalen, hetgeen komt op *f* 125:15: 9. Bij de controle van het gewicht wordt geconstateerd dat de als voorbeeld apart gehouden buspenningen een engels en een aas per mark te licht te zijn ten opzichte van de bepalingen in de instructie voor de nieuwe enkele stuiver. De Muntmeester krijgt daarom een boete opgelegd van *f* 75:13: 1. Daarbovenop krijgt hij nog een geldstraf omdat het gehalte van de buspenningen van de pijlstuivers 1619 niet overeenkomt met de bepalingen in de instructie. Die bedraagt *f* 211:15:16. In totaal moet Van Sloten over de productie van de pijlstuivers 1619 *f* 413: 3:26 aan boetes betalen.¹¹³¹

De genoemde boetes lijken voor de Muntmeester ongunstig. Rekening houdend met deze twee ‘abuisen’ in de productie van de pijlstuiver 1619 – iets wat Besier in zijn berekeningen ten onrechte niet doet – komt de oplage op basis van het te lage gewicht de door Besier gewoonlijk gehanteerde rekenmethode niet uit op 234.751, maar op 236.264 stuks. Dit is dus 1.513 exemplaren meer dan de hoeveelheid stuivers die de uitkomst is van de berekening ‘op de volle voet’. Samen vertegenwoordigen deze extra stukken een waarde van *f* 75:13, precies het bedrag dat als boete voor het te lage gewicht is vermeld.¹¹³²

Wanneer eenzelfde berekening wordt uitgevoerd voor het lagere gehalte, dan moet worden uitgegaan van het bij de controle geconstateerde tekort van 2 grein ten opzichte van de uiterste remedie op het gehalte. De essayeur-generaal berekent dat het tekort voor de hele partij 8 mark 8 penningen en 19 grein bedraagt. Van het aangeschafte zilver zijn dus meer enkele stuivers gemaakt. Op basis van de gegevens over de gehalteproef van de buspenningen moet de door Besier

¹¹²³ Smit / Roelevink, *Resolutiën Staten-Generaal 1619-1620*, 190 nr. 1232 en 225 nr. 1481, d.d. 24 juli en 28 augustus 1619.

¹¹²⁴ Smit / Roelevink, *Resolutiën Staten-Generaal 1619-1620*, 252 nr. 1686, d.d. 27 september 1619.

¹¹²⁵ NA 1.01.44-13 fol. 262v-263. Brief aan de weduwe van de Groningse Muntmeester David Hagenet d.d. 22 mei 1688. De generaalmeeesters noemen zichzelf hierin ‘Muntsverstandigen’.

¹¹²⁶ NA 1.01.44-03 fol. 197. Conferentie des nieuwen enckelen stuuers... d.d. 14 augustus 1619.

¹¹²⁷ Smit / Roelevink, *Resolutiën Staten-Generaal 1619-1620*, 260 nr. 1730, d.d. 4 oktober 1619.

¹¹²⁸ Smit / Roelevink, *Resolutiën Staten-Generaal 1619-1620*, 262 nr. 1749, d.d. 8 oktober 1619.

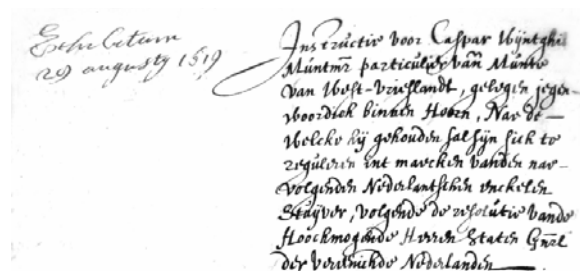
¹¹²⁹ Smit / Roelevink, *Resolutiën Staten-Generaal 1619-1620*, 262 nr. 1749 en 325 nr. 2212, d.d. 8 oktober en 11 december 1619.

¹¹³⁰ NA 1.01.44-4 fol. 15-19v. Akte van opening van de eerste muntbus van Johan van Sloten. Purmer & Van der Wiel nr. WF 77.

¹¹³¹ NA 1.01.44-4 fol. 18v-19. Akte van opening van de eerste muntbus van Johan van Sloten d.d. 13 juni 1620. Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 102.

¹¹³² Met dank aan Marcel van der Beek die mij op dit feit heeft gewezen. Mailbericht 6 oktober 2011 01:01u.

berekende oplage 1.630 exemplaren stuks hoger zijn geweest. Het verschil in gehalte van deze stuivers berekenend ten opzichte van de zogenaamde ‘volle voet’, maakt dat de stuivers zijn geproduceerd op een gehalte dat 26 grein te laag is in vergelijking met het voorgeschreven gehalte. Die 26 grein minder dan de volle voet, gerekend over de gehele partij, betekent dat er van dezelfde hoeveelheid zilver 21.193 exemplaren (= f 1.059:13: -) meer geproduceerd kunnen worden.¹¹³³ Ook na aftrek van de boetes moet Van Sloten aan deze aanmunting ruim hebben overgehouden. Op de Westfriese Munt is de situatie heel anders dan op de Hollandse Munt te Dordrecht. Muntmeester Caspar Wijntgens ontvangt wel degelijk de instructie op de nieuwe stuiver, maar produceert ze niet.¹¹³⁴

Afb. 48 Detail van het eerste blad van de voor Caspar Wijntgens bestemde instructie voor de zilveren enkele stuiver d.d. 28 augustus 1619. NA 1.01.02-5723.

18.5 De Westfriese stuiver van 1624

Hoewel de vertegenwoordigers van de Staten van Holland in de Staten-Generaal voortdurend pleiten voor stopzetting van de productie van stuivers, dubbele stuivers en schellingen, produceren de Westfriese Muntgezellen tussen 15 november en 15 december 1624 ruim 277.000 enkele stuivers.¹¹³⁵

Volgens de akte van opening van zijn zevende muntbus krijgt Muntmeester Caspar Wijntgens over de productie van 1.925 mark 6 ons 10 engels aan enkele stuivers bovenop de sleischat van f 144: 5:35 een boete van f 81:16:35 opgelegd. Dit laatste omdat bij de bepaling van het gehalte van 288 van de 320 exemplaren in zijn muntbus duidelijk is geworden dat de geteste exemplaren 4 1/4 grein per mark te kort komen. Deze geteste exemplaren worden zoals gebruikelijk gezien als representatief

voor de gehele geproduceerde partij, vandaar dat de boete over de gehele partij wordt geheven.¹¹³⁶ Het beantwoorden van de vraag of Wijntgens de sleischat en de boete werkelijk heeft betaald valt buiten het kader van deze studie.¹¹³⁷ De sleischat bedraagt zes stuivers per mark. Deze hoge sleischat betekent dat de generaalmeeesters van de Munten bij het opstellen van akte van de opening van de muntbus de bepalingen van de ordonnantie van 11 oktober 1619 op de nieuwe stuivers hebben gevolgd. Purmer en Van der Wiel hebben de Westfriese stuiver 1624 niet aangetroffen in hun tocht langs de verschillende openbare verzamelingen en noemen deze daarom niet in hun Handboek.¹¹³⁸ Denkbaar is dat er geen exemplaren van deze productie bewaard zijn gebleven, omdat ze vanwege hun slechte kwaliteit allemaal zijn omgesmolten.

De Westfriese Muntmeester Hans Sweers vermunt tussen 23 september en 13 oktober 1628 in zijn Munt te Enkhuizen 525 mark zilver (305 mark 11 penningen 12 grein fijn) aan enkele stuivers met dat jaartal. De sleischat is nu weer teruggebracht van 6 naar 2 stuivers per mark fijn en komt voor deze aanmunting dus op f 30:11:44. Zowel gewicht als gehalte van de geteste buspenningen zijn binnen de gestelde marge, zodat Sweers geen boetes krijgt opgelegd.¹¹³⁹

Nicolaas Wijntgens, zoon van een jongere broer van genoemde Caspar Wijntgens, vervaardigt in de jaren 1639 en 1641 in zijn Munt te Hoorn ook nog pijlstuivers. De productie van deze pijlstuivers wordt echter niet verantwoord in de akte van opening van Nicolaas' tweede muntbus, die betrekking heeft op de productie in de periode 14 september 1637 tot en met 14 augustus 1643.¹¹⁴⁰ Wat hiervan de reden is, blijft voor dit moment gissen.

18.6 Stuivers voor Brazilië

In de inleiding over de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw (hoofdstuk 7) is aangegeven dat de opdrachten voor de aanmaak van kleingeld vanuit de VOC en de WIC buiten beschouwing zijn gelaten. Daar is ook aangekondigd dat voor één opdracht van de WIC, die van najaar 1639, een uitzondering zou worden gemaakt. Reden daarvoor is dat aanmuntingen door de Munthuizen van de Republiek in opdracht van de WIC ten behoeve van circulatie in Nederlands Brazilië in de Nederlandse literatuur tot nu toe niet bekend zijn.¹¹⁴¹ Begin november 1639 meldt Nicolaas Wijntgens aan zijn superieuren, de burgemeesters van Enkhuizen, dat hij een opdracht heeft ontvangen van de bestuurders van de Kamer Amsterdam van de West-Indische Compagnie voor de productie van f 5.200: - aan enkele ‘stuivers met de pijlen’

¹¹³³ 26 grein x 1257,594 = 113,5328 mark x 186 2/3 = (afgerond) 21.193 stuks = fol. 1.059:13: -.

¹¹³⁴ NA 1.01.44-04- fol. 167-171. Excerpt van de akte van opening van de zesde muntbus van Caspar Wijntgens over de periode 8 november 1616 tot en met 5 januari 1623. Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 202.

¹¹³⁵ Besier, *Muntmeester en hun muntslag* 43.

¹¹³⁶ NA 1.01.44-4 fol. 217v-220v. Excerpt van de akte van opening van de zevende muntbus van Caspar Wijntgens over de periode 7 januari 1623 tot en met 10 mei 1625. Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 203.

¹¹³⁷ Een studie over de Westfriese Munt is bij de schrijver dezes in voorbereiding.

¹¹³⁸ Purmer / Van der Wiel Handboek, deel I nr. WF 63.

¹¹³⁹ NA 1.01.44-6 fol. 57-62. Hier geldt ook dat het nazoeken of Sweers de sleischat, inclusief de boetes die hij krijgt opgelegd voor zijn productie van de gouden dukaat, de dito rijder en de zilveren leeuwendaalder, werkelijk heeft betaald buiten het kader van deze studie valt.

¹¹⁴⁰ NA 1.01.44-8 fol. 123v-126v. Excerpt van de akte van opening van de tweede muntbus van Nicolaas Wijntgens. Besier, *Muntmeesters en hun muntslag*, 44. Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 207.

¹¹⁴¹ Hopelijk stimuleert de vermelding van deze bijzondere aanmuntingsopdracht anderen tot verder zoeken.

(circa 104.000 stuks) en *f* 400: - aan halve stuivers met een kruis, beide bedoeld voor circulatie in Brazilië. De bestuurders van Enkhuizen schrijven hun collegae van Hoorn en Medemblik en vragen hun om advies. Moeten zij hun Muntmeester toestemming geven deze opdracht uit te voeren of het hem juist verbieden?¹¹⁴² Wat het antwoord van de heren van Hoorn en Medemblik is geweest, is binnen het kader van dit onderzoek niet duidelijk geworden.

Lucia Werneck Xavier meldt in haar onderzoek naar Nederlands Brazilië dat de bestuurders van de WIC, de Heren Negentien, op 24 juni 1639 aan graaf Johan Maurits van Nassau, gouverneur-generaal van Brazilië, in antwoord op zijn brief schrijven dat zij besloten hebben dat elk van de vijf kamers een deel van in totaal *f* 27.000: - aan kleingeld zal leveren volgens de zogenaamde negensleutel.¹¹⁴³ De negensleutel is de standaardverdeling tussen de vijf kamers van de WIC, waarbij de kamer Amsterdam altijd viernegende voor zijn rekening neemt, de kamer Zeeland tweenegende en de kamers Maze, Noorderkwartier en Stad en Lande elk eennegende deel.¹¹⁴⁴ In de resoluties van de Heren Negentien wordt zelfs een verdeling genoemd van de *f* 3.000: - die elke kamer moet leveren. De verdeling in gewenste muntstukken is als volgt:

Schellingen	<i>f</i> 1.000: -
dubbele stuivers	1.300: -
enkele stuivers	650: -
duiten	50: -
Totaal	<i>f</i> 3.000: -

Afb. 49 Ontwerptekening voor een hele en een halve stuiver uit 1639 voor de WIC. RANH 10-10.

De Westfriese enkele stuiver 1639 is uiteindelijk niet volgens het voorstel van de Muntmeester gemunt, maar met op de keerzijde de drieregelige tekst *W* tussen sterren / *FRI* / *SIA* met daaronder het jaartal en het geheel in een krans van bladeren. De beelden naar van de voorzijde wijkt hiermee af van de gekroonde leeuw met zwaard en pijlenbundel op de Westfriese enkele stuivers van 1614, 1615 en 1628. De afbeelding op de keerzijde wordt alleen gemoderniseerd.¹¹⁴⁵

Van de halve stuiver die Wijntgens in zijn brief aan de burgemeesters van Enkhuizen noemt zijn voor zover bekend geen exemplaren bewaard gebleven. Het is dus heel goed mogelijk dat Wijntgens de Kamer Amsterdam van de WIC alleen de pijlstuivers 1639 en niet de exemplaren van halve waarde heeft geleverd. Het is tevens denkbaar dat Wijntgens in 1639 ook aan andere kamers van de WIC schellingen, enkele en dubbele stuivers en duiten heeft geleverd voor uitvoer naar Brazilië.¹¹⁴⁶

Afb. 50 Westfriese pijlstuiver 1639, P&VdW Wf 64.

In een latere brief van de Heren Negentien aan graaf Johan Maurits te Brazilië wordt gemeld dat door de verschillende kamers inmiddels de volgende bedragen aan kleingeld naar Brazilië zijn verzonden:

Kamer Amsterdam	<i>f</i> 12.000: -
Kamer Zeeland	6.000: -
Kamer Maze	3.000: -
Kamer Noord-Holland	3.000: -
Kamer Groningen	3.000: -
	<i>f</i> 27.000: - ¹¹⁴⁷

Deze bedragen komen overeen met de bovengenoemde negensleutel. Het door Wijntgens genoemde verzoek van de Kamer Amsterdam betekent dat deze kamer Amsterdam ook elders nieuwe muntstukken zal hebben besteld. Ook andere Munten dan de Westfriese Munt zullen in de tweede helft van 1639 schellingen, enkele stuivers, dubbele stuivers en duiten hebben geleverd voor Brazilië.¹¹⁴⁸

18.7 De stuiver van 1670

De jaren veertig, vijftig en zestig van de zeventiende eeuw worden gekenmerkt door verschillende klachten over de circulatie van slechte stuivers, die zijn vervaardigd in de Munten van Overijssel,

¹¹⁴² NHAH 10-10. Brief van de burgemeesters van Enkhuizen d.d. 3 november 1639.

¹¹⁴³ Lucia F. Werneck Xavier, *Circulação monetária no Brasil Neerlandês*, in: *Clio Revista de Pesquisa Histórica* 209.2 (2011) en is ook te raadplegen via <http://www.ufpe.br/revistacio/index.php/revista/article/viewFile/177/123>. NA 1.05.01.01-8 fol. 222-223. Brief van de Heren Negentien, aan prins Johan Maurits van Nassau, gouverneur-generaal van Brazilië d.d. 24 juni 1639

¹¹⁴⁴ Den Heijer, *De geschiedenis van de WIC*, 111.

¹¹⁴⁵ NHAH 10-10.

¹¹⁴⁶ Ook hiervoor geldt dat dit in een ander onderzoek nader uitgezocht moet worden.

¹¹⁴⁷ NA 1.05.01.01-8 fol. 282. Brief d.d. 17 december 1639. Met Noord-Holland wordt hier de kamer Noorderkwartier bedoeld en met Groningen vanzelfsprekend de kamer van Stad en Lande. Over de verzending vanuit de kamer Stad en Lande wordt zelfs nog vermeld dat deze is geschied met de schepen Susanna en Princesse.

¹¹⁴⁸ Ook hiervoor geldt dat dit in een ander onderzoek nader uitgezocht moet worden.

Utrecht, in de Munten van de steden Deventer, Kampen en Zwolle, maar ook in die te Kleef en Emmerich. De Staten-Generaal lijken machteloos vanwege het particularisme van de bestuurders die alleen de muntslag van het eigen gewest proberen te beschermen en te verdedigen.

De massa's minderwaardige stuivers, dubbele stuivers en schellingen (6 stuiverstukken) in circulatie leiden uiteindelijk in september 1670 tot een reactie van de Staten van Holland. Zij besluiten tot een resolutie, waarin zij een einde maken aan de onbeperkte betaalkracht van de stuiver, de minderwaardige exemplaren verbieden en voorschrijven dat nieuwe stuivers een gehalte moeten hebben van 7 penningen (0,583 fijn) en een gewicht van 301 en een half per mark Trois (0,815 gram).¹¹⁴⁹ Kort daarvoor hebben de Staten van Holland hun Muntmeester Simon van Rottermont een instructie gegeven voor de aanmaak van 'zilveren pajement als schellingen, dubbelde en enckelde stuijvers'.¹¹⁵⁰ In 1694 nemen de Staten-Generaal deze specificaties voor de enkele stuiver over, maar effectief is de maatregel niet. Nieuwe stuivers volgens de specificatie van 1670 worden door de Westfrieze Munt pas weer in 1714 geproduceerd. De Munt te Dordrecht volgt tien jaar later.

18.8 Stuivers van de Geoctroyeerde Munt te Enkhuizen

In de jaren zeventig van de zeventiende eeuw worden ook stuiverstukken vervaardigd door de Geoctroyeerde Munt te Enkhuizen. Dit bedrijf dat voortkomt uit de onmacht van de verschillende Provinciale Staten en de Staten-Generaal om samen orde te scheppen in het muntwezen, is in feite een initiatief van twee particulieren: Theodoor Anthonij Stosch en Isaac Alexander d'Outenbourg. Vanwege de betrekkelijke onbekendheid van dit derde Muntbedrijf in het gewest Holland en West-Friesland is enige extra aandacht hier verantwoord. Genoemde heren zenden in 1664 de Staten van Holland hun plan om het muntwezen op orde te brengen. Zij stellen voor de gehele muntvervaardiging met uitsluiting van anderen te mogen pachten en zo nieuwe muntstukken in circulatie te kunnen brengen van een 'praktischer' gehalte en gewicht en een betere afwerking.¹¹⁵¹ Met praktisch gehalte wordt bedoeld dat het kleingeld, evenals bijvoorbeeld in Engeland, verhoudingsgewijs op dezelfde voet (een zelfde hoeveelheid zilver bevattend) wordt geproduceerd als de munten met hogere waarden. Juist het in de Republiek gehanteerde verschil in gehalte en gewicht tussen de munten van hoge waarde en het kleingeld, wordt door hen aangemerkt als een van de oorzaken van de aanhoudende koersverhogingen. Zoals 10 jaar later duidelijk zal worden houdt het voorstel inderdaad in dat één zilveren dukaat evenveel zilver bevat als 8 schellingen, 24 dubbeltjes of 48 stuivers.¹¹⁵²

De eveneens voorgestelde betere afwerking van de nieuwe muntstukken wordt bereikt door het introduceren van machines in het productieproces. In de omringende landen is de muntproductie in die jaren al enige tijd gemechaniseerd, maar in de Republiek blijven de walsen en de schroefpersen uit angst voor valsemunterij en verlies van werk voor de gezellen tot 1670 verboden.¹¹⁵³ Na het overlijden van d'Outenbourg in 1670, werkt Stosch het hierboven genoemde plan samen met de Amsterdamse zilversmid Dirk Bosch verder uit. Het is deze Bosch die, nadat de Staten van Holland het voorstel op advies van raden en generaalseesters van de Munten hebben afgewezen, met toestemming van de burgemeesters van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik begint met de oprichting van een Muntbedrijf te Enkhuizen.¹¹⁵⁴

Bosch trekt de bestuurders van de drie Westfrieze steden over de streep met de keus uit twee aanbiedingen: een vaste uitkering per jaar of een deel van de winst voor elk van de steden. De bestuurders van de drie Westfrieze steden kiezen voor Bosch' aanbod, een vaste uitkering van *f* 1.700: - per jaar aan elk van de drie steden. Dit is *f* 1.300: - hoger dan het bedrag dat is overeengekomen met de Muntmeester van de eigen Munt van de drie steden. In de ogen van de bestuurders is het ook gunstiger dan Bosch' andere aanbod.¹¹⁵⁵ De Westfrieze Muntmeester Gerrit van Romondt heeft dan al jaren problemen met de betaling van zijn recognitie. De stadsbestuurders kiezen er dus voor hun eigen Munthuis te laten beconcurreren door de nieuwe Munt van Dirk Bosch. Zij schatten de kans dat Bosch hun de jaarlijkse uitkering gaat betalen waarschijnlijk hoger in dan dat Van Romondt zijn verplichting jegens hen alsnog zal nakomen.

De oorlogsdreiging en aansluitend de invasie van de Fransen in 1672 brengen de Republiek aan de rand van de politieke en financiële afgrond. De handel in goud en zilver komt bijna geheel stil te liggen. Voor de plannen tot sanering van het muntwezen is nauwelijks aandacht en van productie in de nieuwe Munt van Dirk Bosch te Enkhuizen komt in die periode ook niets terecht. De Franse invasie van 1672 is de directe aanleiding voor de oprichting van een vierde Munt binnen het gewest Holland en wel in Amsterdam. Tot op de dag van vandaag is dit voor velen de bekendste Munt van Nederland. De productie wordt gevestigd in het stenen wachthuis van de Regulierspoort gelegen aan het Singel waar Rokin en Vijzelstraat in elkaar overgaan.¹¹⁵⁶ Gedurende de periode van bijna een heel jaar – van 9 november 1672 tot en met begin november 1673 – wordt hier het goud en zilver, aanwezig in de Amsterdamse Wisselbank, vermunt in gouden dukaten, zilveren ridders en zilveren dukaten. Belangrijkste reden van de oprichting van een tijdelijke Munt in Amsterdam is het risico dat transport van het ongemunte goud en zilver naar de Munten in Enkhuizen of Dordrecht en van de geslagen muntstukken weer terug naar Amsterdam op dat moment met zich meebrengt.

¹¹⁵³ Zie voor een beschrijving van de gemechaniseerde muntproductie hoofdstuk 2.2.2 in dit deel van deze publicatie.

¹¹⁵⁴ Die toestemming wordt gegeven op 7 april 1671. NHAH 10-3 fol. 370-378. Stosch blijft als een stille vennoot op de achtergrond en spreekt met Bosch per contract af eenderde van de te verwachten profijten te ontvangen.

¹¹⁵⁵ WFA OAM inv. nr. 36 (bergnr. 11) fol. 318. Van Gelder noemt een bedrag van *f* 1.000: - meer per stad, maar gaat daarbij voorbij aan het besluit van de drie Westfrieze steden van 30 oktober 1670. Na lang 'zeuren' van Muntmeester Gerrit van Romondt en het lang niet (kunnen) betalen van de bij zijn aanstelling afgesproken *f* 800: - recognitie wordt nu besloten deze terug te brengen tot *f* 400: - per jaar per stad.

¹¹⁵⁶ In mijn tijd aan de Munt te Utrecht is het enkele malen voorgekomen dat buitenlandse gasten op de luchthaven Schiphol de taxi naar 'de Munt' namen en niet in Utrecht maar in Amsterdam op genoemde hoek eruit werden gezet en vandaar belden de ingang van ons pand niet te kunnen vinden.

De kortstondige periode van in bedrijf zijn van deze Munt heeft te maken met het feit dat Amsterdam slechts toestemming heeft gekregen voor het hebben van een eigen Munt zo lang de militair-politieke situatie dit noodzakelijk maakt en de voorraden van de Wisselbank dit vereisen. De toestemming aan Amsterdam is nooit bedoeld geweest om de oude rechten van Dordrecht en de Westfriese steden op het hebben van een Munt te ontkrachten. Op de Munt van Amsterdam worden geen stuivers geslagen, dus zal hier niet verder op de activiteiten van deze Munt worden ingegaan.¹¹⁵⁷

Nadat de dreiging van de Fransen is bezworen start Bosch opnieuw onderhandelingen met de Staten van Holland. Evenals in 1670 geschiedt bij de Westfriese steden biedt Bosch nu ook de Staten de keuze tussen een deel van de winst en een vaste uitkering per jaar. Ditmaal gaat het om een bedrag van f 24.000: -. Ondanks het negatieve advies van raden en generaalseesters, kiezen de Staten van Holland voor deze kans op vaste extra inkomsten. Op 25 augustus 1673 geven zij een voorlopig octrooi af voor 20 jaar.¹¹⁵⁸

De Geoctroyeerde Munt slaat in het eerste jaar een serie op proef bestaande uit zilveren ridders, zilveren dukaten, schellingen, dubbele stuivers en ook enkele stuivers. Alle stukken dragen het jaartal 1673 en het wapen van West-Friesland.

Afb. 51 Proef voor de enkele stuiver 1673 van de Geoctroyeerde Munt van Dirk Bosch, P&VdW Wf 85.

Afb. 52 Proef voor de enkele stuiver 1675 van de Geoctroyeerde Munt van Dirk Bosch, P&VdW Wf 87.

Na veel heen en weer gepraat tussen Bosch en de zijnen enerzijds en leden van de Staten van Holland, in woord en geschrift gesteund door de raden en generaalseesters en door de essayeur-generaal anderzijds, verlenen de Staten van Holland op 17 december 1676 eindelijk het door Bosch verzochte octrooi. De Geoctroyeerde Munt kan nu echt aan het werk.

In onder andere de Amsterdamsche Courant van 20 februari en 4 maart 1677 verschijnen oproepen aan particulieren om zilver aan te leveren. Opnieuw wordt een serie op proef geslagen, nu bestaande

uit schellingen, dubbele en enkele stuivers. De stuivers tonen aan weerszijde van het wapen van West-Friesland de letters 'B' en 'P', staande voor 'Bank-Payment'. Deze twee letters maken duidelijk dat Bosch zijn geld produceert op de koers van het zogenaamde bankgeld.

De Amsterdamse Wisselbank hanteert voor de Nederlandse zilveren rijder of dukaton een koers van 60 stuivers in plaats van de in de gewone circulatie gebruikelijke waarde van 63 stuivers. Voor de zilveren dukaat of rijksdaalder hanteert de Wisselbank een koers van 48 stuivers in plaats van de 50 die deze denominatie doet in het gewone betalingsverkeer. De nieuwe stuivers worden dan ook voor 1/48 zilveren dukaat aangeboden en niet voor 1/50 zoals gebruikelijk is voor de in omloop zijnde exemplaren. Er wordt door Bosch en de zijnen dus wel een hogere koers aan het kleingeld toegekend dan de intrinsieke waarde toelaat.

Afb. 53 Stuiver 1676 van de Geoctroyeerde Munt van Dirk Bosch, P&VdW Wf 90.

De generaalseesters blijven protesteren tegen alles wat Dirk Bosch doet en wenden zich zelfs tot de Staten-Generaal, maar zonder succes. De Geoctroyeerde Munt produceert tot in 1678. Vooral de zilveren dukaten schijnen gretig aftrek te hebben gevonden bij handelaren. Door hun fraaie, mooi ronde uiterlijk zullen ze gemakkelijk in het buitenland zijn geaccepteerd.¹¹⁵⁹ Het kleingeld is ondanks het genoemde uiterlijk minder populair.

In zijn poging de productie van kleingeld opgestart te krijgen doet Bosch bij de generaalseesters een verzoek tot wijziging van enkele bepalingen in het octrooi. Na bij hen bakzeil te hebben gehaald, wendt Bosch zich tot de bestuurders van de Westfriese Munt. Deze geven hem op 21 augustus 1677 de toestemming de waarde van het kleingeld om te zetten van bank-payment in courant-payment. De waarde van de stuiver wordt nu weer 1/50 zilveren dukaat. Ook de beeldenaar wordt aangepast. Gehalte en gewicht blijven echter gelijk.

Afb. 54 Stuiver 1677 van de Geoctroyeerde Munt van Dirk Bosch, P&VdW Wf 92.

Met hulp van Van Romondt en Siewert Jansz. Out, essayeur van de Amsterdamse Wisselbank, weten de generaalseesters aan te tonen dat de producten van de Geoctroyeerde Munt niet voldoen aan de

¹¹⁵⁷ Publicaties over de Amsterdamse Wisselbank als opdrachtgever van de verschillende Munthuizen in de Republiek en over de Munt van Amsterdam zijn bij de schrijver dezes in voorbereiding.

¹¹⁵⁸ NA 1.01.44-12 fol. 2v-3v. Resolutie StvHoll d.d. 25 augustus 1673.

¹¹⁵⁹ Dit 'fraaie, mooi ronde uiterlijk' van de munten van de Geoctroyeerde Munt wordt verkregen door onder andere het gebruik van schroef- en pletwerk, dat volgens een verklaring van Stephanus Madecker, de latere reparateur en opzichter van het schroef- en pletwerk van de Hollandse Munt te Dordrecht, uit 1688 door hem indertijd te Enkhuizen is geïnstalleerd.

bepalingen die zijn gesteld in het afgegeven octrooi.

Gerrit van Romondt heeft aan Bosch een geduchte concurrent in zijn eigen stad. Hij heeft bovendien flink productieverlies geleden, doordat de stad Amsterdam tijdelijk een eigen Munt heeft gehad. Samen wijzen Van Romondt en Out er tevens op dat andere voorwaarden uit het octrooi ook niet worden nagekomen. De Staten van Holland besluiten op 1 september 1678 het octrooi op te schorten. Pas op 14 december van dat jaar wordt tot inname van de stempels besloten, wat leidt tot definitieve beëindiging van de productie in deze Munt. Van Dirk Bosch wordt vanaf dat moment binnen Holland niets meer vernomen. Volgens een verklaring van de Amsterdamse stempelsnijder Christoffel Adolphi laat Bosch de Provinciale Staten achter zonder de in het vooruitzicht gestelde betaling van f 24.000:- per jaar te hebben voldaan. Verder zijn er zeventien schuldeisers bij naam bekend. Onder hen zijn de commissarissen van de Amsterdamse Wisselbank (ieder f 1.800:- per jaar), advocaat Wijbrand Laurentius (f 1.200:- per jaar), en twee niet nader bekende personen Jillis Hooijbergen (f 3.000:- per jaar) en Reinier Loenius (f 2.700:- per jaar).¹¹⁶⁰

De door de Staten van Holland in beslag genomen inventaris van de Geoctroyeerde Munt wordt verkocht aan Daniël Valckenier, Muntmeester van Friesland. Het betreft hier in elk geval de twee muntpersen met toebehoren.¹¹⁶¹ Wat er gebeurt met het pand te Enkhuizen waar de Geoctroyeerde Munt in gevestigd is geweest is niet duidelijk. Bosch' Muntmeester David Hagenet vlucht uit Amsterdam. Ondanks protesten van de generaalmeeesters wordt hij in 1680 in Groningen aangesteld als meester van de Munt van Stad en Lande en produceert hij daar tot eind oktober 1687 zilveren ridders, florijnen, schellingen, stuivers en duiten. De laatste van heel slechte kwaliteit.¹¹⁶² Hagenet overlijdt in maart 1688.¹¹⁶³ Over de omvang van zijn productie van na oktober 1686 is tot nu toe niets bekend.

De Staten van Holland vertrouwen vanaf nu niet meer op voorstellen van particulieren en nemen zelf, zij het nog steeds schoorvoetend, de strijd tegen het verval van het muntwezen ter hand. De eerste poging daartoe wordt gedaan in 1679 met de introductie van een nieuwe serie zilveren munten, bestaande uit een 1/2, een 1, een 2 en een 3 guldenstuk. Deze nieuwe munten staan bekend als Statenmunten. Nieuw kleingeld levert deze poging niet op. Wel worden maatregelen uitgevaardigd tegen minderwaardig geld van buiten het eigen gewest.¹¹⁶⁴ Ook de door Holland naar het niveau van de Staten-Generaal getilde voorstellen tot reorganisatie van het muntwezen uit 1694 leiden niet tot de productie van nieuwe enkele stuivers. Het nieuwe kleingeld blijft beperkt tot schellingen, dubbeltjes en duiten.

¹¹⁶⁰ NA 1.01.44-12 fol. 202v. Verklaring van Christoffel Adolphi aan de heeren van den gereghen der stadt Amsterdam.

¹¹⁶¹ NA 1.01.44-03 fol. 218. Bericht van raden en generaalmeeesters aan de Staten van Holland d.d. 3 oktober 1679.

¹¹⁶² Zie Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 801. Polak vermeldt dat de bus in 1687 is geopend. Uit correspondentie van zijn weduwe Elisabeth Coo met de secretaris van raden en generaalmeeesters blijkt dat de bus in 1687 moet zijn geopend. Nader onderzoek naar de exacte datum van opening en dus ook naar de looptijd van de bus is daarom gewenst. De duiten zijn in de verantwoording van de muntbus niet meegenomen en worden daarom ook door Polak niet genoemd. Zie voor de duiten die Hagenet heeft geproduceerd hoofdstuk 9 in dit deel van deze publicatie.

¹¹⁶³ NA 1.01.44-13 fol. 255-255v + 264. Misive van R&G aan de Staten-Generaal d.d. 3 april 1688 en 'Extract uijt het register der resolutien van de Staten-Generaal' d.d. 25 mei 1688. Zie voor de periode van aanmuntung door Hagenet ook: GRA 1.15-1381 en 1.16-1432. Archief Staten van Stad en Landen, 15. Stukken van de afgevaardigden ter Staten-Generaal. Brieven afkomstig van burgemeesters en idem, 16. Archieven en stukken van andere commissies. Stukken van de gecommiteerden voor de Munt.

¹¹⁶⁴ NA 1.01.44-12 fol. 199v-200. Resolutie Staten van Holland d.d. 27 april 1679. Gedrukte versie pag. 527.